

Muzea a památníky po roce 1989: čí příběh vypráví?

Česká muzea a památníky prošly od roku 1989 do současnosti vývojem, který se již může stát předmětem historické reflexe. Následující diskusní příspěvek se o to pokusí. Zaměřím se v něm na vývoj státní politiky dějin uplatňované vůči muzeím a především pak na otázku, jak muzea a památníky v porevoluční éře zachycovaly příběhy jazykově či etnicky ne-českých obyvatel, tedy především Slováků, Němců, Romů a Židů. Přítomnost či nepřítomnost těch „druhých“ v expozicích totiž kromě jiného indikuje, jaký příběh o sobě jako Češi vyprávíme.

Před rokem 1989 sehrávala muzea a památníky významnou roli v utváření a šíření komunistického dějinného narativu. Zvláště v době normalizace se je husákovské vedení snažilo využít k propagaci své interpretace poválečného vývoje. Jedním z motivů byl přítom strach, že mladá a střední generace, které nezažily válku, již nebudou přijímat legitimizaci socialismu jako zřízení, které pomohlo překonat bídu, krizi a útlak panující před rokem 1948.¹

Normalizační komunistická strana proto hodlala vyprávět také pozitivní příběhy socialistického budování. V letech 1973–1985 tak bylo urychleně vybudováno 157 nových expozic, přičemž všech muzeí a památníků bylo okolo 300.² Expozice vznikaly podle jednotných obsahových směrnic a často také v jednotné grafické

Pionýři v pražském Muzeu V. I. Lenina, dnes již neexistujícím

Foto: ČTK

a architektonické úpravě, s jejímiž pozůstatky se můžeme v některých menších muzeích setkat dodnes. Vyvrcholením tohoto proudu byly dvě historické expozice Národního muzea: *Expozice nových dějin a současnosti* otevřená v roce 1986 v hlavní budově na Václavském náměstí³ a expozice *Památky národní minulosti* v Lobkovickém paláci na Pražském hradě věnovaná vývoji od počátku českých dějin do roku 1848, která byla otevřena v roce 1987.⁴ Jednalo se o faktograficky založené muzejní prezentace s řadou významných exponátů, které se ovšem striktně držely oficiálního interpretačního

rámce. V centru vyprávění byl český stát a český národ a jeho sociální, hospodářský a politický rozvoj vrcholící v socialistickém Československu.

Jak shrnuje Ondřej Táborický ve své studii o komunistickém muzejnictví, v tehdejších expozicích se kladl důraz na vývoj státnosti českého národa, naopak dějiny jiných národů či menšin byly zmiňovány minimálně. Obraz českých dějin zároveň nebyl vystavován komparativnímu pohledu, čímž se posilovala iluze uzavřenosti a jedinečnosti české společnosti.⁵ Československo tak bylo vykreslováno jako země harmonie, hospodářského úspěchu a vysokého životního standardu.⁶

1 K tématu viz TÁBORSKÝ, Ondřej: Dějiny podle plánu. Politika dějin a paměti v normalizačním muzejnictví. In: ŠUSTROVÁ, Radka - HÉDLLOVÁ, Luba (eds.): *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*. Academia - Památník Lidice, Praha 2014.

2 Tamtéž, s. 306.

3 Dobová zpráva o expozici viz LUKAS, Jiří: Expozice nových dějin a současnosti v Národním muzeu v Praze. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1988, roč. 26, č. 1, s. 33–34.

4 Dobová zpráva o expozici viz VONDRUŠKA, Vlastimil: Dva roky činnosti historické expozice Národního muzea v Lobkovickém paláci na Pražském hradě. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1989, roč. 27, č. 4, s. 205–208. Více také katalog expozice KOČÍ, Josef - VONDRUŠKA, Vlastimil: *Památky národní minulosti. Katalog historické expozice Národního muzea v Praze v Lobkovickém paláci*. Panorama, Praha 1989.

5 TÁBORSKÝ, Ondřej: *Dějiny podle plánu*, s. 307.

6 Tamtéž, s. 327.

Česká muzea a památníky vstoupaly do nové éry po roce 1989 s tímto ideologickým dědictvím. Veřejnost k nim jako k protežovaným propagandistickým institucím cítila nedůvěru, což se odrazilo v rapidně klesající návštěvnosti. Bylo zřejmé, a někteří pracovníci muzeí to veřejně formulovali,⁷ že před českou společností stojí úkol najít pro muzea novou pozici ve veřejném prostoru.

Pro devadesátá léta bylo charakteristické, že stát se na tomto hledání téměř nepodílel. Po čtyřech desetiletích, kdy byl hlavním strážcem výkladu minulosti, dal od politiky dějin ruce pryč a vyklidil pole ve prospěch občanské společnosti. Dobře to ilustruje programové prohlášení vlády Petra Pitharta z července 1990, jehož autoři byli přesvědčeni, že *starou a scestnou otázku, jakou kulturu potřebujeme, je třeba obrátit ve smyslu plně respektujícím autonomii kulturních hodnot. Budeme se napříště ptát, jakými nás chce mít naše kultura, to jest, jak nejlépe posloužíme jejímu přirozenému růstu*. Jiný akcent měl program první Klausovy vlády, byť v důsledku mířil podobným směrem. Ta hodlala *ve své kulturní politice prosazovat zásadu, že suverénem na poli kultury není ani stát, ani jednotlivé kulturní instituce, nýbrž jednotlivci, jemuž jsou kulturní statky určeny*.⁸

Státní kulturní politika po roce 1990 se tak zaměřila téměř výhradně

na řešení technických problémů – ať už se týkaly změn v řízení a organizaci muzejní sítě, zabezpečení sbírek, jejich evidence či opravy muzejních budov. Jako hlavní počin státu na poli muzejnictví můžeme vnímat zrušení Muzea V. I. Lenina v pražském Lidovém domě a Muzea Klementa Gottwalda v Rytířské ulici.

Vzhledem k restitučním nárokům na tyto budovy z nich zcela vymizel i jiný než ideologický muzejní provoz a dnes už neslouží původním účelům.⁹ Další památníky a muzea soudobých dějin, jež vznikly po roce 1945 a byly rovněž silně ideologicky poznamenány, stát ponechal svému osudu, což znamenalo jejich odsun na periferii. Například Památník Lidice, který před rokem 1989 navštívilo ročně až 300 tisíc lidí, zaznamenal v roce 1991 jen 33 tisíc návštěvníků a v roce 1998 již jen 25 tisíc.¹⁰

Nové muzejní instituce, které v devadesátých letech vznikly, příznačně vzešly právě z občanské společnosti. Jako hlavní lze jmenovat Muzeum třetího odboje v Příbrami založené bývalými politickými vězni v roce 1990 a o rok později otevřené Muzeum romské kultury v Brně. Vzhledem k absenci státní podpory se ovšem zatím jednalo o velmi malé projekty.

Ke konci tohoto desetiletí se situace pomalu proměňovala a kolem přelomu tisíciletí již můžeme v přístupu státu pozorovat zřetelný obrat. V roce

2000 byl schválen nový muzejní zákon¹¹, v roce 2001 koncepční plán kulturní politiky a v roce 2003 koncepce rozvoje muzejnictví¹². V těchto dokumentech se objevil požadavek, aby se muzea více podílela na propagaci České republiky v zahraničí, aby připravovala expozice k významným výročím a pečovala o identitu a paměť občanského společenství. Stát se rovněž zavázal, že podpoří vznik expozice novodobých českých dějin.

Vláda Miloše Zemana zároveň v roce 2000 schválila projekt nazvaný *Rehabilitace památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii*.¹³ Týkal se Národního památníku na Vítkově, Památníku odboje na Žižkově, Památníků Lidice a Terezín, Památníku svobody v Hrabyni u Ostravy a Památníku J. A. Komenského v Naardenu. Vedle toho se stát rozhodl, že vybuduje tři úplně nové památníky: Vojnu u Příbrami, připomínající bývalý komunistický lágr, Památník Edvarda Beneše v Sezimově Ústí a Památník T. G. Masaryka v Lánech.

S téměř miliardovým nákladem (847 milionů korun) pak byly skutečně všechny jmenované památníky, s výjimkou Památníku odboje, zrekonstruovány či nově založeny, vybaveny novými expozicemi i výstavním programem a zesílenou propagací uvedeny do veřejného prostoru.¹⁴ V případě památníků soudobých dějin, které vznikly po druhé světo-

- 7 STRÁNSKÝ, Zbyslav Zbyněk: Víme, co chceme? Příspěvek na diskusním fóru 11. 1. 1990 v Národním muzeu v Praze. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1990, roč. 28, č. 1, s. 7–11.
- 8 Programové prohlášení první vlády Václava Klause ze dne 13. 7. 1992, https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2010-cr/vaclav-klaus-1/Programove-prohlaseni-vlady_1.pdf (citováno k 30. 8. 2017).
- 9 Více ke zrušení těchto muzeí viz UNFRIED, Berthold: *Das Museum ist kein Museum. Historische Museen und Musealisierung des „Realsozialismus“*. In: UNFRIED, Berthold (ed.): *Spuren des „Realsozialismus“ in Böhmen und der Slowakei. Monumente – Museen – Gedenktage*. Löcke Verlag, Wien 1996, s. 118–121.
- 10 Podrobná statistika návštěvnosti viz ŠONOVÁ, Kateřina: *Kultura vzpomínání. Osudy Památníku Lidice*. Bakalářská práce. Fakulta sociálních věd UK, Praha 2014, s. 50.
- 11 Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy.
- 12 Koncepce účinnější péče o movité kulturní dědictví v České republice na léta 2003–2008 (koncepce rozvoje muzejnictví) schválená usnesením Vlády ČR č. 87 ze dne 22. ledna 2003.
- 13 Usnesení vlády České republiky ze dne 15. března 2000 č. 264 k rehabilitaci památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii, http://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/web/cs?Open&2000&03-15 (citováno k 30. 8. 2017).
- 14 Ke zhodnocení projektu viz ŽALMAN, Jiří: *Koho to napadlo a jak to dopadlo. Projekt Rehabilitace památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii. Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2010, č. 1, s. 27–28.

vé válce a dějinám války jsou také věnovány (Lidice, Terezín, Hrabyně), prakticky došlo k jejich znovupřisvojení demokratickou společností. Byly z nich odstraněny staré expozice a namísto nich vybudovány nové bez marxistického ideologického nátěru.

Zcela nová expozice vznikla v Národním památníku na Vítkově. Pod názvem *Křižovatky české a československé státnosti* prezentuje lineární vyprávění českých dějin od roku 1918 přes další osmičkové roky 1938, 1948, 1968 a rok 1989, které ústí do svobody po sametové revoluci. Výstava se přitom drží interpretace, že česká občanská společnost se na zmíněných křižovatkách zachovala správně (mnohdy navzdory státu a politice) a nakonec se zaslouženě dočkala znovunabytí svobody po roce 1989. Jiné národnosti, tedy především Slováci, Němci a Židé, do příběhu vtaženi nejsou, jakkoli výstava slibuje křižovatky nejen české, ale také československé státnosti. Nejnápadnější je tato redukce Československa na české země v absenci roku 1939, kdy vznikl Slovenský stát, a rozpadu federace v roce 1993.¹⁵

Ve stejné době, kdy vláda připravovala projekt rehabilitace národních památníků, byl zamítnut plán na odkoupení vepřína v Letech u Písku stojícího na místě bývalého koncentračního tábora pro Romy.¹⁶ Budoucí premiér Miloš Zeman přitom před volbami sliboval, že k vykoupení dojde.¹⁷ Teprve v roce 2009 se stát rozhodl situaci v Letech, ale také v moravském romském táboře v Hodoníně u Kunštátu alespoň částečně řešit a podpořil vybudování menších památníků na těchto místech. Zároveň v roce 2005 přijal za svou občanskou iniciativu Muzea romské kultury a od 1. ledna toho roku ho zařadil mezi své příspěvkové orga-

Expozice Muzea romské kultury v Brně, jednoho z nových muzeí, které vzniklo v devadesátých letech z iniciativy občanské společnosti

Foto: rommuz.cz

nizace financované ministerstvem kultury. Samotný vepřín v Letech, jak známo, ovšem stojí ještě v roce 2017, byť možná právě v tomto roce se ho podaří konečně vykoupit ze soukromého vlastnictví.

Podobně neukončený je také příběh muzea českých Němců. Od roku 2007 jej v Ústí nad Labem připravuje obecně prospěšná společnost Collegium Bohemicum. Jeho příprava sice probíhala na české poměry velmi otevřeně a profesionálně, zapojení do ní byli čeští i zahraniční odborníci, na podobu expozic proběhla architektonická soutěž a expozice dokonce jako zmenšený model již existuje, ovšem stát posléze odmítl vydat potřebné finance na její dokončení. Osud projektu, který stejně jako Muzeum romské kultury vzešel z občanské společnosti a nikoli z vůle státu, tak dosud není jasný. Muzeum věnované dějinám českých Němců zde každopádně zřetelně chybí.

Židovské dějiny jsou v České republice zastoupeny jednak v Židovském muzeu v Praze, které je sdružením zřízeným Federací židovských obcí a Ministerstvem kultury ČR, jednak dějinami holocaustu v památníku ghetta Terezín. Židovské muzeum zdůrazňuje především židovské zvyky, tradice a náboženství, k nimž má obrovské množství sbírkových předmětů. Při srovnání s nedávno otevřeným muzeem Historie polských Židů POLIN ve Varšavě přitom zvláště silně vynikne, že židovské dějiny prezentuje víceméně etnograficky a jako exogenní prvek v českých dějinách.

Autoři polského muzea naopak dokázali propojit polsko-židovské dějiny natolik, že jedny bez druhých nejsou představitelné: POLIN je tak stejně muzeem Polska jako muzeem polských Židů. Pozoruhodné na polském příkladu je rovněž to, jak silnou roli přijal v projektu stát. I díky tomu mohlo vzniknout mimořádně úspěšně

15 Podrobnější kritiku expozice viz JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj: Orgie národní mytologie. Expozice v Národním památníku na Vítkově. *Dějiny a současnost*, 2010, roč. 32, č. 1, s. 9 a ČINÁTL, Kamil: Uchovávané dějiny, či paměť? Nač dnes vzpomínáme v pražském Památníku na Vítkově. *A2*, 2010, č. 17, <http://www.advojka.cz/archiv/2010/17/uchovavame-dejiny-ci-pamet> (citováno k 30. 8. 2017).

16 Viz usnesení Vlády ČR č. 280 ze dne 7. dubna 1999 o dalším postupu v souvislosti s nacistickou perzekucí Romů.

17 SNIEGOŇ, Tomáš: Evropeizace holocaustu a česká národní identita. In: ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba (eds.): *Česká paměť*, s. 106.

moderní muzeum, které v roce 2016 získalo ocenění Evropské muzeum roku.

Český stát zatím žádný takto velký a inovativní projekt neplánuje. Podílí se buď na rekonstrukci stávajících budov a expozic (Národní muzeum),¹⁸ anebo na splácení starých dluhů (zřízení památníku v bývalé věznici v Uherském Hradišti). Ve své politice dějin přitom stále silněji zdůrazňuje nacionální notu. Zatímco v koncepci státní kulturní politiky na léta 2009 až 2014 bylo slovo národ zřídka, v koncepci na 2015–2020 zažívají pojmy národ, národní identita a národní dědictví nebyvalou konjunkturu.

Věnovat se českému národnímu příběhu, a to především tak, že jej historici a autoři expozic budou kultivovat a vsazovat do širších kontextů, má bezesporu smysl. Národní identita je stále jednou z hlavních sebeidentifikačních hodnot a ve společnosti sehrává zásadní integrativní roli. Je ale přitom také zřejmé, že český národ nikdy nežil v této zemi osamocen a že jeho osudy byly spoluurčovány soužitím s jazykově či etnicky ne-českými obyvateli. Jejich nepatrná přítomnost v muzejních expozicích je proto zarážející.

Jednou z příčin může být setrvačnost, případně i přímé navázání na dřívější výkladové rámce. Česká společnost a její muzea jako by navazovaly na vytěsnění etnický a ja-

POLIN je stejně muzeem polských Židů jako muzeem Polska

Foto: Wojciech Kryński, CC BY-SA 3.0 pl

zykově „druhých“ z doby před rokem 1989 a stejně jako dříve se soustředí na dějiny české státnosti a českého národa, aniž by je vsazovaly do širšího evropského či globálního rámce. Komunistické propojení marxistického a nacionálního pohledu na dějiny se tak proměnilo jen částečně, když byl marxismus nahrazen liberálním demokratickým narativem. Národně centrické vyprávění ale přežilo. K českému národnímu příběhu byly dějiny Romů, Židů a ve velmi omezené míře také Němců přidány v podstatě jako pouhé appendixy.

Jak přitom můžeme vidět na příkladu varšavského POLINu nebo ve washingtonských muzeích amerických indiánů či Afroameričanů (otevřeno v roce 2016), existuje také cesta plné integrace „menšin“ do národního vyprávění. Zda bude Česká republika tyto předobrazy následovat, se možná ukáže již v roce 2018, kdy vznikne celá řada výstavních projektů k výročí vzniku Československa. Vyplátí se sledovat, jaké místo v nich budou mít vůbec nejpočetnější „druzí“ našich dějin, tedy Slováci.

Jakub Jareš

Národní identita a vzdělávání

Školní výuka byla vždy součástí vládních politik usilujících o ovlivnění dětí směrem k vládnoucím idejím a ideologiím. Platilo to za Marie Terezie, za Masaryka, za Gottwalda a platí to i dnes. Snaha utvářet identitu je společná všem režimům, všechny proto výuku, zvláště tu dějepisnou, upravovaly množstvím předpisů a norem.

Vedle úředních dokumentů ale ovlivňovaly školní praxi i jiné zdroje. V první řadě to bylo Palackého pojetí dějin, které formovalo představu novodobého českého národa, představu, kdo jsou Češi a jak se vymezují. Toto vyprávění se nakonec ukázalo silnější než rakousko-uherský úřednický aparát. Přes veškerou snahu ministerstva kultu a vyučování vy-

chovali učitelé v českých zemích buď k identitě české, nebo německé, nikoli k identitě „říšské“. S podobným rozporem mezi kurikulárními dokumenty a praxí se můžeme na českých školách setkat i dnes. Jak vypadá současná výchova k identitě? Jaké je zakotvení tohoto tématu v kurikulu? Jaký je širší hodnotový rámec této výchovy? Jak se do výchovy k identitě

¹⁸ K podobě plánovaných expozic viz JAREŠ, Jakub – VALVODA, Rostislav: Český národ v muzeu. *Lidové noviny (Orientace)*, 9. 1. 2016, s. 19–20, https://exponautcz.files.wordpress.com/2017/05/2016_jares_valvoda_cesky_narod_v_muzeu.pdf (citováno k 30. 8. 2017).